

ПИТАННЯ ПРО АБСОЛЮТНИЙ ХАРАКТЕР ПРАВА В КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ДЕЯКИХ ГАРАНТІЙ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ ЗА СТАТТЕЮ 6 ЄКПЛ

THE QUESTION OF THE ABSOLUTE NATURE OF LAW IN THE CONTEXT OF ANALYSIS SOME GUARANTEES OF A JUSTICE UNDER ARTICLE 6 OF THE ECHR

Вартовнік О.М., студентка V курсу

*Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню теми вирішення питання про те, чи є право на справедливий судовий розгляд, передбачене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, абсолютним. Проаналізовано зміст права на справедливий суд, а також визначено, що елементи права на справедливий суд можуть вступати в конкуренцію в процесі правозастосування. Здійснено аналіз практичної реалізації деяких принципів в їх взаємовпливі з використанням практики Європейського суду з прав людини.

Одне з найважливіших місць серед загально визнаних прав людини належить праву на справедливий суд, а дотримання всіх вимог-гарантій справедливого суду становить єдиною умовою справедливості провадження. Взяття державою міжнародних зобов'язань щодо забезпечення прав людини означає не лише імплементацію відповідних положень у національне законодавство, а й активна участь в усуненні і мінімізації перешкод на шляху реалізації права на справедливий суд. Своєю чергою необхідною умовою для утвердження правосуддя в національних судових органах є ефективність судової системи, що не може бути досягнуто, якщо не буде існувати легітимних, пропорційних та законних обмежень деяких гарантій.

Відповідно до діалектичного підходу потрібно виходити з того, що гнучкий характер положень Конвенції є результатом динамічної практики Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка постійно розвивається та перетворюється під впливом актуальних правових відносин та наукових висновків, що дає змогу виявити розбіжність у національному законодавстві та вживати заходів для видалення. Таким чином, рішення Європейського суду служить фактором, який робить його різним, щоб розглянути ефективність сучасних механізмів правозахисних прав, організації судової влади, а також вказує на прогалини в правовій системі держави, через яку право порушується, не вважає адекватним захистом у рамках національної справедливості. З цієї причини стандарти конвенції з урахуванням їх тлумачення Європейського суду постійно знаходяться у сфері розгляду науки, а їх дослідження не втрачає свого значення.

Ключові слова: гарантії прав людини, справедливість, конкуренція гарантій права на справедливий суд, справедливий суд, перепони, ефективний захист, абсолютний характер права.

The article examines the question of whether the right to a fair trial under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is absolute. The content of the right to a fair trial is analyzed, and it is also determined that the elements of the right to a fair trial can compete in law enforcement. An analysis of the practical implementation of some principles in their interaction using the case law of the European Court of Human Rights.

One of the most important places among the universally recognized human rights belongs to the right to a fair trial, and compliance with all the requirements and guarantees of a fair trial is the sole condition for fairness of proceedings. The State's commitment to international human rights means not only the implementation of relevant provisions in national law, but also its active participation in removing and minimizing obstacles to the exercise of the right to a fair trial. In turn, a necessary condition for the administration of justice in national courts is the efficiency of the judiciary, which cannot be achieved without legitimate, proportionate and legitimate restrictions on certain guarantees.

According to the dialectical approach, it should be assumed that the flexible nature of the provisions of the Convention is the result of dynamic practice of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which is constantly evolving and evolving under the influence of current legal relations and scientific conclusions. removal measures. Thus, the decision of the European Court is a factor that makes it different to consider the effectiveness of existing mechanisms of human rights, the organization of the judiciary, and points to gaps in the legal system of the state through which the law is violated, does not consider adequate protection under national justice. For this reason, the standards of the Convention, taking into account their interpretation by the European Court, are constantly in the field of science, and their study does not lose its relevance.

Key words: guarantees of human rights, justice, competition of guarantees of the right to a fair trial, fair trial, obstacles, effective protection, absolute nature of law.

Різним аспектам реалізації права на справедливий суд приділили увагу такі науковці, як О. Прокопенко, Р. Сопільник, О. Котович, Н. Сакара, С. Лунін та інші, разом із тим варто згадати доробки фахівців, які звертають увагу на проблеми справедливості у праві, наприклад, С. Сливки, І. Луцького, Н. Гураленко, О. Тарасишиної, В. Самохвалова тощо. Значний інтерес науковців і практиків щодо теми цього дослідження ілюструє актуальність проблеми та необхідність подальшого ефективного реформування інституційної і процесуальної сторони правосуддя, спираючись на загально визнані цінності демократичного суспільства.

В умовах, коли Україна визначила вступ до ЄС як стратегічний курс, більше уваги приділяється налагодженню механізму правового захисту прав людини, отже, основоположним завданням держави є забезпечення ефективних та реальних гарантій правосуддя. Так, вказане зумовлює науковий інтерес щодо аналізу права на справедливий суд, декларованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), а також право-

вих стандартів справедливого суду, що еволюціонують в інтерпретаціях і правових позиціях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Забезпечення права на справедливий суд є важливим принципом правової держави та основою демократичних перетворень у суспільстві.

Правосуддя як основний правозахисний механізм може виконувати свою роль саме завдяки загально визнаним його стандартам, що виходять з того, що визначення прав і свобод кожного в судовому процесі здійснюється на основі справедливих процедур, закінчується винесенням обов'язкових судових рішень, виконання яких забезпечує не тільки компенсацію заподіяної шкоди, але й відновленням у порушених правах. Саме право на справедливе правосуддя розглядається як неодмінна частина каталогу загально визнаних прав і свобод – без судового механізму захист всіх інших прав не міг би бути реалізований [1, с. 11].

Відповідаючи на питання, чи можна вважати право на справедливий суд абсолютним правом, тобто таким, щодо якого не встановлено легальних підстав для обмеження стосовно суб'єкта права, варто виходити з того, що про-

цесуальні відносини за своєю правовою характеристикою цілком походять від права кожного на справедливий суд, на справедливі «процедури». Своєю чергою це право не містить ризику для соціуму, адже не є бар'єром для досягнення цілей, як-то утвердження і захист особистих прав і законних інтересів інших осіб, публічних інтересів, суспільних благ (моральність, національна чи громадська безпека, територіальна цілісність держави тощо).

Право на справедливий суд має складну внутрішню структуру та «поліцентричність» власного змісту. Так, Н. Грень вважає, що основними складниками права на справедливий суд є доступ до суду, публічність судового розгляду, незалежність та безсторонність суду, розумний строк розгляду, рівність учасників, справедлива (належа) процедура розгляду справи [2]. Аналогічні погляди на це питання мають В. Комаров, Н. Сакара [3, с. 13] та У. Коруц [4, с. 373].

У своїй монографії Р. Сопільник наводить такі константи у змісті права, закріпленого, зокрема, у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, як право на доступ до суду, незалежний і неупереджений судовий розгляд, змагальність, право на відкритий розгляд, вмотивованість судового рішення, дотримання розумного розгляду справ, виконання рішення суду [5].

В. Комаров та Н. Сакара виокремлюють таку структуру досліджуваного права: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; належна судова процедура; публічний судовий розгляд; розумний строк судового розгляду; розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [3, с. 13]. Принагідно зупинимося на тому, що наявність складної структури права на справедливий суд перешкоджає утвердженню, що саме право може чи не може підлягати легітимним обмеженням із боку держав, адже вбачаємо в такому підході звуження самого значення постулатів у змісті права на справедливий суд.

Проте самі гарантії п. 1 ст. 6 потенційно можуть підлягати обмеженню, навіть без «санкціонування» цього в правовій позиції з боку ЄСПЛ, а внаслідок того, що кожен елемент уособлює справедливе судочинство і всі складники досліджуваного права мають бути реалізовані одночасно, щоб завдання ст. 6 було виконане. Але в цьому контексті важливим є те, що на перший погляд, пріоритет не може бути відданий, наприклад, встановленню належної процедури, а непропорційним і нелегітимним економічним перешкодам при цьому не було б надано значення.

У процесі аналізу окремих гарантій ст. 6 ЄКПЛ може виникнути конкуренція, коли певна вимога справедливого провадження є основним критерієм для визначення «правосудного спрямування» провадження із захисту прав та законних інтересів особи.

ЄСПЛ у справі «Голдер проти Великої Британії» (1975) зазначає, що сама конструкція права на справедливий суд була б безглуздою та неефективною, якби не захищала права на розгляд справи. Тобто право на справедливість містить право на доступ до суду. Останнє розуміють як безперешкодну можливість звернення до суду, без отримання спеціальних дозволів, проходження певних процедур, досудових засобів врегулювання спорів, інших додаткових обтяжень для заявника.

Так, на національному рівні держави можуть встановлювати процесуальні (до прикладу, щодо форми позовної заяви, частоти звернення, попереднього перегляду справи), часові (строки позовної давності), суб'єктні (вік, з якого можна звертатися за захистом права), фінансові обмеження (судове мито тощо). Обмеження не мають порушувати зможу застосовувати на практиці право на доступ і зменшувати його ефективність (зі справи «Белле проти Франції»: «Сторона повинна мати реальну можливість оскаржити дію, що порушує його права»; інші справи: «Мірагалль Есколано та інші проти Іспанії», «Перес де Рада Каванільес проти Іспанії», «Белеш та інші проти Чеської Республіки» тощо) [6, с. 100].

Втім для ілюстрування «конкуренції» гарантій ст. 6 варто зупинитися, зокрема, на такому піделементі доступу до суду, як інстанційний доступ до суду. Останній означає доступ до суду як до установи, зможу особи ініціювати процес і право очікувати, що суд розгляне її справу.

Інституційний аспект тісно пов'язаний із характеристикою легітимності суду як державного органу. Тобто особи, звертаючись до суду, мають бути переконані, що звертаються до легітимного органу, рішення якого матимуть юридичну силу, визнаватимуться та виконуватимуться. Легітимність судової влади також означає визнання її авторитету в суспільстві.

Консультативна рада європейських суддів у п. 12 Висновку № 1 (2001) наголошує: «Судовій владі мають довіряти не лише сторони окремої судової справи, а й суспільство загалом. Таким чином, суддя не просто має насправді бути вільним від будь-яких зв'язків, прихильностей, упередженості, він чи вона також мають вважатися вільними від цього з погляду розсудливого спостерігача. У протилежному випадку довіру до судової влади може бути підірвано».

Втім авторитет органів судової влади базується, перш за все, на слідуванні принципам незалежності і неупередженості в кожній конкретній справі. Вважаємо за доцільне зупинитися на характеристичі цієї гарантії.

У практиці ЄСПЛ неодноразово було акцентовано на абсолютній необхідності додержання правил, що забезпечують незалежність суду, але досить індивідуальним і дискреційним є підхід визначення відступу від забезпечення цієї гарантії. Наприклад, Суд вказав, що той факт, що голова суду касаційної інстанції призначається виконавчим органом влади не порушує його незалежність за умови, що після призначення він не зазнає тиску, не отримує інструкцій і виконує свої функції абсолютно незалежно (*Zolotas v. Greece* (Золотас проти Греції), § 24, *Majorana v. Italy* (Majorana проти Італії), (dec.)).

Разом із тим відсутність незалежності свідчить про відсутність поваги до прав громадян і до судової системи загалом, яка є невід'ємною передумовою впевненості суспільства в судах і, в ширшому сенсі, верховенства права. Відповідно до п. 1.1 Європейської хартії статусу суддів, «статус суддів означає забезпечення компетентності, незалежності і неупередженості, яких будь-яка людина законно очікує від судових органів і від кожного судді, якому довірено захист її прав. Він відкидає будь-яке положення і будь-яку процедуру, які можуть похитнути довіру до цієї компетентності, незалежності і неупередженості» [8].

Незалежність як принцип стосується всієї судової системи чи статусу суддів у державі, їх взаємодії з іншими органами. Принцип неупередженості передбачає акцент на конкретній справі, що «завичай виявляється у світлі обставин конкретної справи, тобто *prima facie*» [2]. Проте нині досить важко провести чітку межу між принципами, оскільки порушення одного тягне, відповідно, порушення іншого.

Правовими механізми забезпечення цього принципу є можливість відводу або самовідводу судді. Як було вже зазначено, дія такого механізму може спричинити суперечливу ситуацію з доступом до суду як до установи. Це проявляється, якщо всі судді підлягають самовідводу, наприклад, через конфлікт інтересів у процесі вирішення справи, і справа не може бути передана до іншого суду. Так, за наявності таких обставин справа продовжують розглядати згідно з принципом «Якщо всі судді суду заінтересовані, то вважається, що ніхто із них не є заінтересованим», щоб не відмовити в доступі до суду, нівелюючи суть останнього. Щодо цього категорично висловлювався ЄСПЛ, зазначаючи, що права можуть бути обмежені, але лише таким способом та до такої міри, що не порушують зміст цих прав (*Philis v. Greece* (Філіс), § 59; *De Geouffre de la Pradelle v. France* (Де Жуфр де ла Праделль проти Франції), § 28, і *Stanev v. Bulgaria* (Станев проти Болгарії) [ВІП],

§ 229). А право на доступ до суду не є абсолютним і може бути обмежено рішеннями суду (*Golder v. the United Kingdom*, § 38; *Stanev v. Bulgaria* (Станев проти Болгарії) [ВП], §§ 230).

Тобто суддя не може бути відсторонений від участі в розгляді справи, якщо жоден інший суд не може бути призначений для розгляду цієї справи або через терміновий характер справи, коли зволікання в її вирішенні може призвести до серйозної судової помилки. Але надзвичайні обставини можуть вимагати відступлення від принципу, викладеного вище. Концепція необхідності дає змогу судді, який у будь-якому іншому випадку був би відсторонений, розглядати справу та виносити рішення в ній, оскільки в протилежному випадку це може призвести до відмови в правосудді. Така необхідність може виникнути в разі відсутності іншого судді, якого не відсторонено аналогічним чином від участі в судовому провадженні, якщо відтермінування судового процесу чи неналежний судовий розгляд призведе до серйозних труднощів або ж якщо неможливо призначити суд для розгляду справи і винесення рішення в ній через відсутність відповідного судді. Звичайно, така необхідність з'являється рідко і в окремих випадках. Однак подібна ситуація може час від часу виникати в судах останньої інстанції, де працює обмежена кількість суддів, на які покладено важливі конституційні та апеляційні функції, що не підлягають делегуванню іншим суддям [9].

Інституційний доступ абсолютний, неупередженість «поступається» йому і тому, на перший погляд, є неабсолютним стандартом, але так можна стверджувати з певною обережністю та із зауваженнями, адже в деяких випадках неупередженість декларується ЄСПЛ як пріоритетна цінність правосуддя в тому випадку, зокрема, коли будь-який суддя, упереджений чи ні, вирішив би справу тільки єдиновизначеним чином і факт заінтересованості не відіграв би визначальної ролі, все ж таки не можна нівелювати гарантію неупередженості як складник стандарту «суд, встановлений законом» (справа «Шкрля проти Хорватії» (№ 32953/13))

Цікавою є і позиція про пріоритет присяги судді над певними загальними уявленнями, прийнятими в суспільстві, щодо бачення заінтересованості або конфлікту інтересів, і над певними іншими соціальними обов'язками та зобов'язаннями [10].

Також у межах цієї проблематики можна навести до прикладу справу «*Chim and Przywieczerki v. Poland*». Заявники скаржилися на порушення вимоги «суду, встановленого законом» через те, що суддя, який розглядав справу в суді першої інстанції, був призначений для розгляду цієї справи Головою суду всупереч положенням національного законодавства. Зазначений факт надалі був підтверджений Апеляційним судом та Верховним Судом. За наслідками розгляду скарги заявника Верховний Суд зробив висновок, що призначення судді всупереч положенням чинного законодавства не є автоматичною підставою для скасування судового рішення, і у цій справі факт неправомірного визначення судді не вплинув на зміст судового рішення, тому скаргу заявника загалом слід визнати необґрунтованою. ЄСПЛ, розглядаючи зазначену справу, вказав, що дефект, який полягав у призначенні судді всупереч нормам чинного законодавства, не був виправлений у судах вищої

інстанції, а отже, суд, який розглядав справу заявника в першій інстанції, не можна визнати судом, встановленим законом, а отже, мало місце порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Тобто в цій справі на право особи на справедливий суд переважно впливає гарантія правової визначеності та суду заснованого на законі, аніж принцип свободи розсуду держави у сфері визначення правил призначення справи до розгляду конкретним суддею або судом.

Своєю чергою принцип свободи розсуду щодо механізмів забезпечення деяких стандартів ст. 6 ЄКПЛ був предметом уваги ЄСПЛ у справі «*Pasquini v. San Marino*», де Суд підкреслив, що саме завданням національних судів є керівництво їхніми провадженнями з позиції забезпечення належного здійснення правосуддя. Визначення правил призначення справи до розгляду конкретним суддею або судом належить до сфери розсуду національних органів влади. Є широке коло факторів, наприклад, ресурсна спроможність, кваліфікація суддів, конфлікт інтересів, доступність місць, обладнаних для слухання справ тощо, які мають бути взяті до уваги органами державної влади в процесі призначення справи до розгляду. ЄСПЛ не може досліджувати наявність достатніх підстав для того, щоб національні органи влади призначили справу до розгляду конкретним суддею або судом, ЄСПЛ має бути задоволений тим, що перерозподіл справи, який мав місце, є сумісним із положеннями п. 1 ст. 6 Конвенції [11].

В останньому прикладі можна прослідкувати думку, що гарантії права на справедливий суд є тісно пов'язані із забезпеченням принципу верховенства права, а саме законність (*legality*) як його елементу. Слідування принципу законності є першим кроком до утвердження верховенства права, яке має розглядатися як заборона свавілля шляхом неухильного виконання «якісного закону», критерії якого розроблені практикою ЄСПЛ.

Також у процесі дослідження співвідношення права на справедливий суд і принципу законності важливо мати на увазі, що роль таких міжнародно-правових джерел, як практика ЄСПЛ, у вітчизняній правовій системі, особливо в процесах правозастосування, має розглядатися крізь призму їх авторитетності, апробованості роками та визнання багатьма країнами, тобто як це має місце щодо використання в судовій практиці країн «загального права» наукових доктрин. Отже, навряд чи доцільно протиставляти практику Євросуду внутрішнім нормативним джерелам.

О. Гришук стверджує, що «процес конвергенції справедливості права здатний виступити гарантією ефективності права, а отже, підтвердити його цінність як найбільш дієвого соціального регулятора» [12, с. 268].

Вимоги-гарантії права на справедливий суд декларовані ЄСПЛ шляхом динамічного тлумачення Конвенції, але їх перелік є орієнтовним і неостаточним, а стрижневою категорією в питанні абсолютності прав, закріплених ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, є справедливість. Уся дивергенція елементів права на справедливий суд і безумовне їх дотримання є умовою справедливого процесу із захисту прав, свобод і законних інтересів особи. Саме справедливість абсолютна, вона забезпечує загальну правомірність, про це свідчить етимологічний аналіз, який показує їх взаємозв'язок (слово «*justitia*» з латин. означає «справедливість», «правосуддя», похідне від «*ius*» з латин. «право»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Стандарти справедливого правосуддя (международные и национальные практики) / кол. авт.; под ред. Т.Г. Морщаковой. Москва: Мысль, 2012. 584 с.
2. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 825. С. 132–237. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vnulpurn_2015_825_23
3. Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навчальний посібник. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. 42 с.

4. Коруц У.З. Теоретичні аспекти регулювання права особи на справедливий судовий розгляд у національному праві та практиці Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 371–375. URL: <http://pravoisuspilstvo.org.ua/index.php/archiv?id=38>
5. Сопільник Р.Л. Право на справедливий судовий розгляд в євроінтеграційному вимірі : моногр. Львів : Вид-во «Львівської політехніки», 2014. 260 с.
6. Грень Н.М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2017.
7. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судової влади та незмінюваності суддів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52/card5#Links
8. Європейська хартія «Про статус суддів» від 10 червня 1998 р. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_236
9. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів: Управління ООН з наркотиків та злочинності, вересень 2007 р. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentaribangalorski-9818bfbb11.pdf>
10. Case of «Salaman v United Kingdom», decision of European Court of Human Rights of 15 June 2000. URL: <http://en.datocapital.com/uk/executives/Clement-Salaman.html>
11. Pasquini v. San Marino, no. 50956/16, 02 May 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192787>
12. Гришук О.В. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект : монографія / О.В. Гришук, З.А. Добош. Хмельницький університет управління та права, 2013. 269 с.